ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 13

Εισαγωγικό σημείωμα 21

Κεφαλαιο 1

Peter D. Pumfrey

Αναπτυξιακή δυσλεξία: Σύγχρονοι προβληματισμοί και αισιόδοξες προοπτικές για τη θεωρία, την έρευνα και τις εφαρμογές 25

Εισαγωγή 26

Από τη λεξική τύφλωση στην αναπτυξιακή δυσλεξία 29

Επτά ερωτήματα για τη δυσλεξία που απαιτούν συνεχή εξέταση 32

Σκοπός του κεφαλαίου 33

Γενικό πλαίσιο 34

Σύγχρονες τάσεις, θεωρία, πρακτική και έρευνα 38

Δυσλεξία: ένα εννοιολογικό αδιέξοδο; 39

Θέτοντας τις βάσεις για την εξέταση των ισχυρισμών του Elliott 42

Πρόσφατες εντάσεις: Θεωρία 46

Ορισμοί 47

Πρόσφατες εντάσεις: Έρευνα 49

Πρόσφατες εντάσεις: Εφαρμογές 50

Αξίες και υποθέσεις 51

Αξίες και προτεραιότητες: Αναγνωστικές δυσκολίες – Προβληματικές αποφάσεις 52

Επιστημονικά στοιχεία και υποθέσεις για την κατάκτηση της ανάγνωσης και της γραφής: 13 θέματα που σχετίζονται με την παρέμβαση 55

Αναπτυξιακή δυσλεξία: Σύγχρονες θεωρητικές ερμηνείες 66

Επιλεγμένες θεραπείες 67

Σύνοψη 68

Επιστροφή στα «βασικά» 69
Ατενίζοντας το μέλλον: Τα άτομα με δυσλεξία
στην τριτοβάθμια εκπαίδευση 70
Εμπόδια και ευκαιρίες 71
Μια νότα επιφύλαξης 72
Συμπέρασμα 74
Βιβλιογραφία 76

Κεφαλαιο 2
Το θεωρητικό πλαίσιο της διαδικασίας
της ανάγνωσης και της γραφής 87
Εισαγωγή 88
Το θεωρητικό πλαίσιο της αναγνωστικής διαδικασίας 92
Η εκμάθηση της ανάγνωσης σε διαφορετικά
ορθογραφικά συστήματα 98
Οι προϋποθέσεις της ανάγνωσης 102
Κατανόηση 107
Παράγοντες που επηρεάζουν την κατανόηση 108
Η απλή θεώρηση της ανάγνωσης 111
Το μοντέλο της «λεξικής ποιότητας» 113
Ορθογραφία 114
Γραπτός λόγος 116

Κεφαλαιο 3
Οριοθέτηση, ταξινόμηση και αιτιολογικοί παράγοντες
των μαθησιακών δυσκολιών 119
Οριοθέτηση της έννοιας των μαθησιακών δυσκολιών 120
Συνοπτική ιστορική αναδρομή 126
Συχνότητα εμφάνισης των μαθησιακών δυσκολιών 128
Αιτιολογία των μαθησιακών δυσκολιών 129
Η νευροβιολογική βάση της δυσλεξίας 130
Γνωστικοί παράγοντες 133
Συναισθηματικοί παράγοντες 139

Κεφαλαιο 4
Τα χαρακτηριστικά των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες 141
Τα χαρακτηριστικά των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες 142
Γνωστικός τομέας 144

Οπτική και ακουστική αντίληψη-επεξεργασία 144
Αυτοματισμός 145
Μνήμη – μάθηση 146
Γνωστικές και μεταγνωστικές στρατηγικές 150
Μαθησιακός τομέας 155
Ανάγνωση 155
Κατανόηση 156
Ορθογραφία 160
Γραπτός λόγος 161
Μαθηματικά 164
Ψυχοκοινωνικός τομέας 165
Κίνητρα, σχολική εμπλοκή, στάσεις απέναντι στην ανάγνωση και αυτοαντίληψη 169
Κίνητρα 170
Αυτοαντίληψη 173
Μαθησιακές δυσκολίες και στρες 176
Άλλες δυσκολίες που συνυπάρχουν με τις μαθησιακές δυσκολίες 178
Χαρισματικά παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες 178

Κεφαλαιο 5

Η αξιολόγηση των μαθησιακών δυσκολιών 181
Αξιολόγηση των μαθησιακών δυσκολιών 182
Κριτήρια διάγνωσης των μαθησιακών δυσκολιών 189
Το συνεχές ή το ασυνεχές των μαθησιακών δυσκολιών 191
Κλινική συνέντευξη 192
Αξιολόγηση των γνωστικών διεργασιών 193
Αξιολόγηση της νοημοσύνης 193
Αξιολόγηση της φωνολογικής επεξεργασίας 195
Αξιολόγηση της μνήμης και της μάθησης 196
Αξιολόγηση των επιτελικών λειτουργιών 199
Αξιολόγηση της γλωσσικής ανάπτυξης 201
Αξιολόγηση των μαθησιακών δεξιοτήτων 205
Αξιολόγηση της ανάγνωσης 206
Αξιολόγηση της φωνολογικής επίγνωσης 211
Αξιολόγηση της κατανόησης 215
Αξιολόγηση του γραπτού λόγου 217
Αξιολόγηση της ορθογραφίας 218
Αξιολόγηση της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής 220

Σύγχρονες προσεγγίσεις για την αξιολόγηση
των μαθησιακών δυσκολιών 228
Χρήση εναλλακτικών τύπων απόκλισης 229
Αυτοματοποιημένη ανίχνευση των μαθησιακών δυσκολιών 229
Έγκαιρη ανίχνευση των μαθησιακών δυσκολιών 232
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 239

Κεφαλαιο 6
Θέματα παρέμβασης και υποστήριξης παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες 247
Θέματα παρέμβασης και υποστήριξης παιδιών
με μαθησιακές δυσκολίες 248
Ενίσχυση της αναγνωστικής ικανότητας 251
Ενίσχυση της αναγνωστικής κατανόησης 256
Ενίσχυση των γλωσσικών δεξιοτήτων 256
Διδασκαλία στρατηγικών 258
Ενίσχυση του γραπτού λόγου 262
Ενίσχυση της ορθογραφίας 262
Ενίσχυση του γραπτού λόγου 265
Υποστήριξη σε θέματα δεξιοτήτων, μελέτης,
διαχείρισης χρόνου και μνήμης 269
Αντιμετώπιση των μαθησιακών δυσκολιών
στην τριτοβάθμια εκπαίδευση 273
Ενίσχυση του ψυχοκοινωνικού τομέα 279
Τροποποίηση του σχολικού περιβάλλοντος 285
Μοντέλα παρέμβασης για όλη την τάξη 286
Διαφοροποιημένη διδασκαλία 288
Σχολεία φιλικά προς τη δυσλεξία 292

Κεφαλαιο 7
Συμπεράσματα 295
Εισαγωγή 296
Διαπιστώσεις – Προτάσεις 299

Βιβλιογραφία 303

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα τελευταια τριαντα χρονια περίπου, οι έννοιες της δυσλεξίας και των μαθησιακών δυσκολιών κυριαρχούν στο πεδίο της σχολικής και εκπαιδευτικής ψυχολογίας. Εκτεταμένες μελέτες από διακεκριμένους επιστήμονες προσπαθούν να φωτίσουν διαφορετικές πλευρές των μαθησιακών δυσκολιών ξεκινώντας από διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σήμερα οι έννοιες αυτές συνεχίζουν σε μεγάλο βαθμό να προκαλούν αμφισβήτηση, διαμάχες και αντιπαραθέσεις. Τις εντάσεις αυτές αντανακλά η ενδιαφέρουσα θέση του Julian Elliott, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Durham (βλ. και το κεφάλαιο 1 στο παρόν βιβλίο) για τον «θάνατο της δυσλεξίας». Ο Elliott, σε μια σειρά από άρθρα στη Μεγάλη Βρετανία την προηγούμενη δεκαετία, υποστήριξε ότι δεν υπάρχει η δυσλεξία και ότι ο όρος χρησιμοποιείται για να εξυπηρετήσει όχι επιστημονικούς αλλά συναισθηματικούς λόγους, καθώς οι ειδικοί μέχρι σήμερα δεν μπορούν να συμφωνήσουν στον ορισμό και στα κριτήρια διάγνωσής της. Το θέμα του σχετικού συνεδρίου που διοργάνωσε ο Elliott έφερε τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ο θάνατος της δυσλεξίας». Συνοπτικά το επιχείρημά του βασίζεται στην άποψη ότι οι αδύναμοι αναγνώστες έχουν δυσκολίες με την ανάγνωση, ανεξάρτητα από το αν έχουν δυσλεξία. Επομένως δεν υπάρχει λόγος να ταξινομήσουμε αυτές τις δυσκολίες ως δυσλεξία, καθώς η ίδια παρέμβαση είναι κατάλληλη για όλα τα παιδιά με αντίστοιχες δυσκολίες. Ο Elliott επισήμανε ότι τα παιδιά με δυσλεξία εμφανίζουν τόσο διαφορετικές δυσκολίες που ο όρος «δυσλεξία» δεν είναι βοηθητικός. Όπως αναμενόταν, το επιχείρημα αυτό προκάλεσε πολλές αντιδράσεις από τα άτομα με δυσλεξία, τους ειδικούς επιστήμονες αλλά και την πολιτεία. Για ποιο λόγο λοιπόν να δαπανώνται μεγάλα χρηματικά ποσά για εξειδικευμένα παρεμβατικά προγράμματα που απευθύνονται σε μαθητές με δυσλεξία, και να μην παρέχεται, με συγκριτικά μικρότερο κόστος, υποστήριξη σε πολύ μεγαλύτερο αριθμό μαθητών με γενικές δυσκολίες στην ανάγνωση και τη γραφή (δυσκολίες που δεν εμπίπτουν στην κατηγορία της δυσλεξίας);

Στόχος του βιβλίου αυτού είναι να παρουσιάσει τεκμηριωμένα

επιστημονικά δεδομένα από τη σκοπιά της σχολικής ψυχολογίας για τη φύση και τον μηχανισμό λειτουργίας των δυσκολιών στην ανάγνωση και στον γραπτό λόγο, για άλλες γνωστικές διεργασίες με τις οποίες συνδέονται οι δυσκολίες αυτές, καθώς και για την αξιολόγηση και την υποστήριξη των ατόμων που αντιμετωπίζουν τέτοιες δυσκολίες. Γνωρίζουμε ότι η ελληνική γλώσσα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις δυσκολίες που προκύπτουν κατά τη διαδικασία κατάκτησης της ανάγνωσης και της ορθογραφίας, και για τον λόγο αυτό επιχειρήθηκε να παρουσιαστούν με συστηματικό τρόπο –μαζί με τη σύγχρονη διεθνή βιβλιογραφία– πορίσματα από ελληνικές έρευνες οι οποίες αυξάνονται τα τελευταία χρόνια.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε επτά κεφάλαια, όπου παρουσιάζονται οι βασικότεροι άξονες των μαθησιακών δυσκολιών, και τα οποία είναι οργανωμένα με τέτοιον τρόπο ώστε να παρουσιάζεται η πορεία από τη δυσλεξία στα επιμέρους χαρακτηριστικά των μαθησιακών δυσκολιών.

Το πρώτο κεφάλαιο φέρει τον τίτλο *Αναπτυξιακή δυσλεξία: Σύγχρονοι προβληματισμοί και αισιόδοξες προοπτικές για τη θεωρία, την έρευνα και τις εφαρμογές,* με συγγραφέα τον ομότιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου του Μάντσεστερ Peter Pumfrey. Στην εισαγωγική αυτή επισκόπηση εξετάζονται οι σύγχρονες προσεγγίσεις για το εννοιολογικό πλαίσιο της δυσλεξίας και παρέχονται επιστημονικά τεκμηριωμένα δεδομένα για τις διαμάχες και τις εντάσεις που προκύπτουν συχνά. Παρατίθενται επίσης πορίσματα εκτεταμένων επιστημονικών μελετών αναφορικά με τα συστατικά αποτελεσματικότητας των παρεμβατικών προγραμμάτων για την αντιμετώπιση της δυσλεξίας.

Το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο *Το θεωρητικό πλαίσιο της διαδικασίας της ανάγνωσης και της γραφής*, αναφέρεται στο θεωρητικό υπόβαθρο της αναγνωστικής δεξιότητας ως προς τα δύο συστατικά της, την αποκωδικοποίηση και την κατανόηση και της δεξιότητας του γραπτού λόγου, καθώς και της ανάπτυξής τους από τη σκοπιά της γνωστικής ψυχολογίας. Περιγράφονται συνοπτικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ελληνικού ορθογραφικού συστήματος

και η ανάπτυξη της ανάγνωσης και του γραπτού λόγου στην ελληνική γλώσσα. Η κατανόηση της ανάπτυξης και των προϋποθέσεων της τυπικής λειτουργίας της ανάγνωσης και γραφής αποτελεί τη βάση για την κατανόηση των μαθησιακών δυσκολιών του γραπτού λόγου που παρουσιάζονται στα επόμενα κεφάλαια.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο *Οριοθέτηση, ταξινόμηση και αιτιολογικοί παράγοντες των μαθησιακών δυσκολιών*, επιχειρείται συνοπτικά η εννοιολογική αποσαφήνιση των μαθησιακών δυσκολιών και παρατίθενται τα κυριότερα θεωρητικά μοντέλα για τους αιτιολογικούς παράγοντες της εμφάνισης των μαθησιακών δυσκολιών με βάση διαφορετικούς επιστημονικούς προσανατολισμούς.

Το τέταρτο κεφάλαιο, με τίτλο *Τα χαρακτηριστικά των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες*, αναφέρεται στα γνωστικά, μαθησιακά και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά των παιδιών, τονίζοντας ιδιαίτερα την ετερογένεια των δυσκολιών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, με τίτλο *Η αξιολόγηση των μαθησιακών δυσκολιών*, παρουσιάζονται οι βασικές διαστάσεις της αξιολόγησης των μαθησιακών δυσκολιών σύμφωνα με τους επιμέρους τομείς –γνωστικό, μαθησιακό και ψυχοκοινωνικό– οι οποίοι αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Περιγράφονται το σκεπτικό της αξιολόγησης όπως εφαρμόζεται διεθνώς καθώς και οι προϋποθέσεις για την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της διαδικασίας. Παρουσιάζονται επίσης συνοπτικά ορισμένα σταθμισμένα εργαλεία αξιολόγησης που χρησιμοποιούνται στην Ελλάδα και διεθνώς. Στις τελευταίες ενότητες εξετάζονται θέματα έγκαιρης ανίχνευσης των μαθησιακών δυσκολιών και συζητούνται οι σύγχρονες προσεγγίσεις για την αξιολόγηση των μαθησιακών δυσκολιών.

Στο έκτο κεφάλαιο, με τίτλο *Θέματα παρέμβασης και υποστήριξης των μαθησιακών δυσκολιών*, παρουσιάζονται μέθοδοι παρέμβασης για την αντιμετώπιση των μαθησιακών δυσκολιών οι οποίες ακολουθούν το θεωρητικό υπόβαθρο που παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Παρέχονται πληροφορίες για συγκεκριμένα προγράμματα και μεθοδολογίες παρέμβασης, είτε ατομικά είτε ομαδικά, με υψηλά επίπεδα αποτελεσματικότητας στον τομέα της

ανάγνωσης, της κατανόησης, του γραπτού λόγου, της μνήμης, των δεξιοτήτων μελέτης και των κοινωνικών και συναισθηματικών δυσκολιών που ενδέχεται να συνοδεύουν τις μαθησιακές δυσκολίες. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην υποστήριξη των φοιτητών με δυσλεξία, καθώς παρατηρείται το φαινόμενο ότι όσο τα άτομα ανέρχονται στις βαθμίδες εκπαίδευσης, τόσο πιο λίγη είναι η υποστήριξη που λαμβάνουν. Η τελευταία ενότητα του κεφαλαίου παρουσιάζει μοντέλα παρέμβασης για όλη την τάξη και τις βασικές αρχές της διαφοροποιημένης διδασκαλίας.

Τέλος, στο έβδομο κεφάλαιο επισημαίνονται κάποιες μελλοντικές κατευθύνσεις και προοπτικές για το πεδίο των μαθησιακών δυσκολιών, τον ρόλο του σχολικού ψυχολόγου και την παροχή σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών σε μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες στα ελληνικά σχολεία.

Ολοκληρώνοντας τον σύντομο αυτό πρόλογο, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε ορισμένα πρόσωπα, με τη συμβολή των οποίων έγινε δυνατή η έκδοση αυτή. Ευχαριστώ ειλικρινά τις συναδέλφους Σίσσυ Χατζηχρήστου και Άννα Μπίμπου, καθώς και την ομάδα εργασίας του Κλάδου Σχολικής Ψυχολογίας για την έκδοση του πρώτου βιβλίου για τις μαθησιακές δυσκολίες το 2006 και την αγαστή συνεργασία μας για μεγάλο χρονικό διάστημα εκείνη την περίοδο. Η ιδέα για τη συγγραφή του βιβλίου αυτού γεννήθηκε την περίοδο που συμμετείχα στο επιχειρησιακό πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ (2006-2008) για την κατασκευή διερευνητικών-ανιχνευτικών εργαλείων των μαθησιακών δυσκολιών. Οι γόνιμες συζητήσεις που είχαμε με τους συναδέλφους Ηλία Μπεζεβέγκη, Σίσσυ Χατζηχρήστου, Αλεξάνδρα Οικονόμου και Κώστα Μυλωνά, εν μέσω ατελείωτων ωρών εργασίας, εμπλούτισαν τις γνώσεις μου και γι' αυτό τους ευχαριστώ ιδιαίτερα.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον διακεκριμένο καθηγητή Peter Pumfrey τόσο για την παραχώρηση του άρθρου του, που βασίστηκε στην παρουσίαση της ομιλίας του ως προσκεκλημένου ομιλητή από το Πανεπιστήμιο Αθηνών το 2006, όσο και για τα καλά του λόγια στο εισαγωγικό σημείωμα. Η ποιότητα και το εύρος του

ερευνητικού του έργου, η προσήλωσή του και το αμέριστο ενδιαφέρον του για τις ιδέες των φοιτητών του αποτέλεσαν πρότυπο για μένα κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο Πανεπιστήμιο του Μάντσεστερ μέχρι και σήμερα.

Πολλές ευχαριστίες απευθύνω επίσης στις εκδόσεις Πεδίο, στον εκδότη Παύλο Παπαχριστοφίλου και ιδιαιτέρως στην επιμελήτρια της έκδοσης Χρύσα Ξενάκη, για την πρόθυμη αποδοχή της πραγματοποίησης του παρόντος πονήματος και την άριστη συνεργασία σε όλα τα στάδια υλοποίησής της μέσα σε ιδιαίτερα απαιτητικές προθεσμίες.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλω στην υποψήφια διδάκτορα του Τομέα Ψυχολογίας, εκπαιδευτικό Άννα Πρίντεζη, για την πολύτιμη συμβολή της στο κεφάλαιο των διδακτικών παρεμβάσεων για τις μαθησιακές δυσκολίες. Ευχαριστώ επίσης την απόφοιτη του μεταπτυχιακού Σχολικής Ψυχολογίας Βασιλική Μπαμπανάσιου και τη φοιτήτριά μου στο Πρόγραμμα Ψυχολογίας Παναγιώτα Κουφοπούλου για τις χρήσιμες επισημάνσεις τους.

Τέλος, ευχαριστώ τους φοιτητές μου του Τομέα Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ, προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς, με τους οποίους συνεργαστήκαμε σε μελέτες που παρουσιάζονται στο περιεχόμενο του βιβλίου αυτού. Η εργατικότητα, η δημιουργικότητα και το γνήσιο ενδιαφέρον τους για τα θέματα των μαθησιακών δυσκολιών μάς επέτρεψαν να υπερκεράσουμε δυσκολίες, προερχόμενες κυρίως από την έλλειψη χρηματοδότησης, και να γίνουμε σοφότεροι.

Ελπίζω ότι το βιβλίο αυτό θα συμβάλει στην προσπάθεια έγκυρης και επιστημονικής ενημέρωσης για το αντικείμενο των μαθησιακών δυσκολιών. Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ακριβή καταγραφή και επιστημονική τεκμηρίωση των ερευνητικών δεδομένων αναφορικά με τις μαθησιακές δυσκολίες, προκειμένου να φανούν χρήσιμα τόσο σε ειδικούς επιστήμονες, όπως ψυχολόγους, ειδικούς ψυχικής υγείας, εκπαιδευτικούς όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, όσο και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές ψυχολογίας και παιδαγωγικών, αλλά και σε κάθε αναγνώστη που ενδιαφέρεται να μελετήσει το συγκεκριμένο θέμα. Η επιστη-

μονική αυτή γνώση ελπίζω ότι θα αποσαφηνίσει εν μέρει το δύσκολο, ευαίσθητο και –συχνά– «θολό» πεδίο των μαθησιακών δυσκολιών και θα αποτελέσει αφετηρία για προβληματισμό και διάλογο.

Φωτεινή Πολυχρόνη

Σεπτέμβριος 2011